

Srednjovjekovni titulari crkava na solinskom prostoru

Dubravka KUŠČEVIĆ

Sažetak

Građa na kojoj se zasniva proučavanje srednjovjekovnih titulara crkava na solinskom prostoru, može se svrstati u nekoliko skupina. Prvoj skupini pripadaju sačuvani dijelovi crkava sagrađenih od 7. do 15. stoljeća. Drugoj skupini građe pripadaju povijesni izvori, uglavnom srednjovjekovne isprave koje spominju srednjovjekovne crkve i njihove titulare, od kojih neke građevine nisu sačuvane, dok trećoj skupini pripadaju izvori datirani poslije 15. stoljeća koji se odnose na tada već postojeće crkvene građevine za koje možemo pretpostaviti da su sagrađene u srednjem vijeku.

Na temelju dostupnih podataka saznajemo o deset srednjovjekovnih crkava i četrnaest srednjovjekovnih titulara čije je štovanje bilo rasprostranjeno na solinskom prostoru. Blažena Djevica Marija, sv. Martin, i sv. Petar apostol bili su štovani na dva lokaliteta, a od ostalih svetaca štovani su sv. Stjepan papa, sv. Stjepan mučenik, sv. Ilija, Mojsije, sv. Mihovil Arhanđel, sv. Juraj, sv. Tekla, sv. Ivan Krstitelj, sv. Luka, sv. Nikola i sv. Dujam. Duhovni kontinuitet srednjega vijeka u 20. stoljeću na ovom prostoru ogleda se u štovanju sv. Martina, Blažene Djevice Marije, sv. Ivana i sv. Luke.

U prvim stoljećima kršćanstva sve su crkve bile posvećene Bogu i tek nakon Milanskog edikta (313. godine) štovanje mučenika i svetaca razvija se do neslučenih razmjera, grade se velebne bazilike i spomen crkve nad njihovim grobovima i relikvijama¹ i vrlo brzo štovanje svetaca i mučenika proširilo se čitavim kršćanskim svijetom.

Građa na kojoj se zasniva proučavanje srednjovjekovnih titulara crkava na navedenom prostoru može se svrstati u nekoliko skupina, koje se međusobno nadopunjavaju. Prvoj skupini pripadaju do danas sačuvani dijelovi crkava na temelju kojih se može zaključiti da su sagrađene u razdoblju od 7. do 15. stoljeća, odnosno da su sagrađene u srednjem vijeku. Drugoj skupini građe pripadaju srednjovjekovne isprave koje spominju srednjovjekovne crkve i njihove titulare, od kojih neke građevine nisu sačuvane, dok trećoj skupini pripadaju izvori datirani poslije 15. stoljeća koji govore o postojećim crkvenim građevinama za koje možemo pretpostaviti da su na istom mjestu postojale i u srednjem vijeku.

1 Ante ŠKOBALJ, *Obredne gomile*, Sv. Križ na Čiovu 1970., str. 61.

Dobar izvor za proučavanje srednjovjekovnog horizonta solinskog prostora predstavlja katastarska karta Klisa i okolice koju je za obilježbu granica između Mletačke Republike i Turskog carstva poslije Kandijskog rata 1671. godine izradio guverner Klisa Zorzi Calergi. Uz Calergijevu kartu kao dobar izvor podataka može poslužiti i Vizitacija splitskog nadbiskupa S. Cosmija iz 1682./83. godine.

Na temelju navedenih izvora Perislav Petrić u svom radu *Topografske bilješke splitskog polja* donosi popis crkava po solinskom polju navodeći broj i naziv crkve iz Calergijevog katastarskog plana, zatim u zagradi naziv crkve prema Cosmijevoj vizitaciji uz eventualne razlike te prema don Lovri Katiću ubikaciju pojedinih građevina. Petrić na temelju navedene građe iznosi pregled povijesnih crkava po solinskom polju:

- 2072. Sant Illia di Illijnourillo (S. Elia di Lynourillo) – danas Crikvine sjeverno od Rižinica u Rupotini;
- 2073. San Zorzi della Fiumara – Sv. Jure iznad vrila Jadra;
- 2074. Vestigie d'un Monasterio di San Pietro (Vestigie del Monast di S. Piero) – Šuplja crkva kod Gašpinih mlinica u Solinu;
- 2075. La Madona assunta nominata di Ottoc (La Madaa assunta, ai molini di Salna) – Gospin otok, zadužbina kraljice Jelene;
- 2076. San Nicolo – Sv. Nikola kod Vukšića kuća;
- 2077. San Michiel (S. Michael di Slano) – Pinčova zadužbina;
- 2078. San Martin Vragizza – Vranjic;
- 2079. San Doimo – Sv. Duje – Dujmovača;
- 2080. San Zuanne di Sutique (S. Giouanni di Sutique) – Sv. Ivan u groblju Mravinaca;
- 2081. San Luca fuori dal nostro confine (S. Luca fuor di Confin) – Sv. Luka u groblju Kučina.²

Na Calergijevoj karti označena je crkva San Martin Vragizza. Također na temelju sačuvanih isprava odnosno prijepisa isprava s pouzdanjem možemo utvrditi da je u srednjem vijeku u Vranjicu oko g. 950. bila podignuta crkva Sv. Martina. Iz isprave koja je bila dodana *Krešimirovoj darovnici* saznajemo da »kralj Krešimir II. poklanja devetorici zaslužnih i vrijednih Hrvata otok Vranjic (Durana) i neke posjede u Solinu, a ovi na istom mjestu podigoše crkvu posvećenu Sv. Martinu, Sv. Stjepanu papi i Blaženoj Djevici Mariji«. ³ Zemlje vranjičke crkve Sv. Martina na raznim područjima solinskog polja spominju se i u *Reambulaciji dobara splitske nadbiskupije* koju je g. 1397. dao načiniti

2 Original Calergijeve karte nalazi se u zadarskom Historijskom arhivu. Uz pomoć te karte bilo je moguće izvesti točnu ubikaciju pojedinih građevina. U svojoj raspravi *Topografske bilješke solinskog polja*, VAHD, LII p.o., Split 1949., don Lovre Katić upoznaje nas s navedenom kartom na temelju koje nalazi potvrde o srednjovjekovnim spomenicima Solina. Perislav PETRIĆ, *Topografske bilješke splitskog polja*, *Kulturna baština* 17, Godina XII., Split 1987., str. 135–142.

3 Duško KEČKEMET, *Vranjic kroz vjekove*, Split 1984., str. 50.

nadbiskup Andrea Gualdo.⁴ Štovanje sv. Martina bilo je rašireno diljem Hrvatske i uz vranjičku crkvu brojne su srednjovjekovne crkve bile posvećene tom svecu koji je uz sv. Silvestra i sv. Antuna pustinjaka jedan od prvih svetaca kojemu se već u 5. stoljeću iskazivalo štovanje, premda nije bio mučenik.⁵

Dugo je vremena domaća hagiografija smatrala štovanje sv. Martina, ali i drugih svetaca (u ovom se radu spominju Juraj, Mihovil, Tekla ili starozavjetnih osoba kao što su Ilija, Mojsije) baštinom slavenskoga srednjovjekovnog kršćanstva nastalog pod franačkim utjecajem. U novije vrijeme pojedini autori kod ovog, ali i kod mnogih drugih titulara, prepoznaju sloj Justinijanovog horizonta (527.–565.) navodeći da je i franačko kršćanstvo posljedica Justinijanovih misionarskih nastojanja te da širenje štovanja ne treba tražiti preko posrednika već u tijesnim vezama između Dalmacije i Bizanta.

Crkve posvećene sv. Martinu nalazimo i na vjerojatno ranokršćanskim lokalitetima u Trogiru i Splitu na osnovi čega se uočava da Justinijanov horizont štovanja svetaca nastavlja štovanja koja su na tom prostoru postojala i u ranokršćanskom razdoblju.⁶ I u Saloni, u blizini amfiteatra, postojala je crkva posvećena sv. Martinu, sv. Mihovilu Arhandelu i Sv. Petru apostolu što saznajemo iz Lučićeva prijepisa isprava iz 10. stoljeća.⁷ Tako posvetu sv. Martinu susrećemo na još jednoj lokaciji. Srednjovjekovna vranjička crkva uz sv. Martina bila je posvećena i sv. Stjepanu papi i Blaženoj Djevici Mariji, takve višestruke posvete uglavnom su se javljale u ranijem kršćanskom razdoblju.

Najstarija i najpouzdanija vijest o štovanju sv. Stjepana pape sadržana je u spisu *Depositio episcoporum* u kojem se spominje da je bio pokopan na Kalistovom groblju. Neki izvori govore da je umro kao mučenik, ali potonja su istraživanja utvrdila da je umro prirodnom smrću. Pontifikat mu je trajao samo tri godine, od 254. do 257. godine.⁸ Kako štovanje sv. Stjepana pape dolazi u Vranjic, za sada ostaje hagiografska nepoznanica. Kao kontitular crkve u Vranjicu spominje se Blažena Djevica Marija. U štovanju Blažene Djevice Marije tijekom srednjeg vijeka na ovom mjestu prepoznajemo odjeke ranokršćanskog salonitanskog razdoblja. Na Gospinom otoku u Solinu, kao zadužbina kraljice Jelene, spominju se dvije srednjovjekovne crkve iz 10. stoljeća posvećene Blaženoj Djevici Mariji i sv. Stjepanu.⁹

4 Don Lovre KATIĆ, Reambulacija dobara splitskog nadbiskupa 1397. godine, *Starohrvatska prosvjeta* – III. serija, br. 5., Zagreb 1956., str. 135–177.

5 Ambrozije BENKOVIĆ, *Sv. Martin biskup*, UPT, Đakovački Selci 1987., str. 5.

6 Branka MIGOTTI, *Neka pitanja ranokršćanske hagiografije Srednje Dalmacije. Arheološki radovi i rasprave*, Zagreb 1988., str. 156–158.

7 Duško KEČKEMET, *nav. dj.*, Split 1984., str. 51.

8 Josip ANTOLOVIĆ, *S duhovnim velikanima kroz kolovoz*, Zagreb 1979., str. 24–25.

9 Ante PITEŠA, Ivana MARIJANOVIĆ, Aida ŠARIĆ, Jerko MARASOVIĆ, *Arheološka mjesta i spomenici. Starohrvatski Solin*, Split 1992., Arheološki muzej, Galerija umjetnina, Matica hrvatska Split, str. 121–130.

Štovanje Marije Bogorodice u samom je vrhu kršćanskoga štovanja i ona uz Krista i apostole pripada redu sveopćih naslovnika koji su bili čašćeni u čitavom kršćanskom svijetu. Stoga je Blažena Djevica Marija titular mnogih srednjovjekovnih crkava.¹⁰ Na solinskom srednjovjekovnom prostoru početak štovanja Blažene Djevice Marije treba dovesti u vezu, kao što smo već vidjeli, sa salonitanskim ranokršćanskim razdobljem što nas dovodi u hagiografski afričko–jadranski krug koji je svoje poticaje crpio neposredno s Istoka.¹¹ Crkva na Gospinom otoku najvjerojatnije je najstarije Marijansko svetište u Hrvatskoj, gdje je Bogorodici u ranom srednjem vijeku bilo posvećeno oko pedeset crkava, više nego ijednom kršćanskom misteriju ili nebeskom patronu.¹²

Sv. Stjepan, prvi kršćanski đakon i mučenik vjere iz 1. stoljeća drugi je titular solinske crkve na Gospinom otoku. Tog se sveca može ubrojiti u opće naslovnike kršćanskoga svijeta koji je bio prilično često zastupljen u titularima dalmatinskih crkava, a na ovaj prostor dospijeva posredstvom štovanja koje pristiže sa Zapada.¹³ Štovanje ovoga sveca širi se tek od 5. stoljeća nakon otkrića relikvija u Palestini, a poseban procvat štovanja očitovao se najviše u zapadnom dijelu carstva.¹⁴ Pojava štovanja sv. Stjepana na solinskom prostoru u srednjem vijeku dovodi se u vezu s benediktincima, čije su crkve mahom bile posvećene tom prvomučeniku. U solinskom području benediktinci su pouzdano prisutni od 852. godine kad je knez Trpimir utemeljio njihov samostan u Rižinicama, koji je ujedno najstariji benediktinski samostan u Hrvatskoj. Vjerojatno je s dolaskom benediktinaca na hrvatski prostor prispjelo i štovanje sv. Stjepana, kao i štovanje sv. Benedikta koji je taj red osnovao 528. godine u Monte Cassinu.¹⁵

Sjeverno od Rižinica, u Rupotini, na već spomenutoj Calergijevoj katastarskoj karti, ucrtana je crkvice Sv. Ilije i obilježena kao St. Ilija di Ilijino vrillo. Crkvice je manjih dimenzija a njezini ostatci ukazuju na starokršćansko razdoblje. Sveti je Ilija bio starozavjetni prorok isposnik, pustinjač, čudotvorac, jedan od rijetkih starozavjetnih svetaca kojega i Istočna i Zapadna Crkva slavi kao svoga sveca.¹⁶ Štovanje sv. Ilije, kao što je već navedeno, povezuje se s Justinijanovim horizontom, kao i štovanje Mojsija.¹⁷

10 Marina MARASOVIĆ ALUJEVIĆ, *Hagionimi srednjovjekovnog Splita*, Poseban otisak iz Starohrvatske prosvjete, III. serija, svezak XV., Split 1985., str. 286.

11 Prema legendi biskup Dujam krajem 3. stoljeća posvetio je Mariji biskupsku baziliku gradskog crkvenog sklopa. Branka MIGOTTI, *nav. dj.*, str. 142.

12 Ivan OSTOJIĆ, Crkve Blažene Djevice Marije na teritoriju današnje Hrvatske do svršetka 11. stoljeća, *Bogoslovska smotra*, XLIV., br. 2–3, Zagreb 1974., str. 300.

13 Branka MIGOTTI, *nav. dj.*, str. 143.

14 *Leksikon ikonografije liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, Sveučilišna naklada Liber, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1985., str. 547.

15 *Isto*, str. 143.

16 *Isto*, str. 259.

17 Branka MIGOTTI, *nav. dj.*, str. 157.

Tijekom srednjega vijeka na solinskom se prostoru uz Mojsija štuje i sv. Petar, apostol, na što nas upućuju ostatci velike ranoromaničke bazilike Sv. Petra i Mojsija pronađene uz rijeku Jadro na lokalitetu nazvanom Šuplja crkva. Štovanje apostola, uz Mariju, javlja se u samom osvitu kršćanstva. Mnoštvo je crkava u Dalmaciji bilo posvećeno sv. Petru koji izrazito prednjači nad drugim apostolima u broju posveta ranokršćanskih crkava. Srednjovjekovno se štovanje apostola Petra na ovom prostoru dovodi u vezu s posvetama iz ranokršćanskoga razdoblja na prostoru Dalmacije.

U solinskome polju u blizini amfiteatra postojala je već spomenuta srednjovjekovna crkva posvećena sv. Mihovilu Arhanđelu, sv. Petru Apostolu i sv. Martinu. Calargijeva katastarska karta bilježi crkvicu Sv. Mihovila, San Michael di Slano pod brojem 2077, a i do danas se ime sv. Mihovila sačuvalo na tom lokalitetu u nazivu polja Pod svet Mijo i Nad svet Mijo. Iako nisu sačuvani nikakvi ostatci te crkve, sačuvani su dokumenti koji ukazuju na vjerodostojnost postojanja sakralne građevine na tom lokalitetu. Iz tih dokumenata doznajemo i naslovnike navedene crkve. Lučićev prijepis isprava iz 10. stoljeća govori o gradnji crkve sv. Mihovila u blizini amfiteatra. Prema ispravi od 9. veljače 994. godine sklonio se Pinicije, rođak bugarskoga cara pred progonima u svojoj zemlji u hrvatskog kralja Držislava, a zauzvrat podigao je u Solinu tu crkvu. Nakon toga Pinicije i njegovi rođaci darovali su toj crkvi neke zemlje što je dokumentirano drugim dvjema ispravama iz 1000. godine i ispravom početka 11. stoljeća, a sačuvane su u prijepisu.¹⁸

Sv. Mihovil Arhanđel na samom je vrhu hagiografske ljestvice svetaca, i nosi atribut »vojskovođe vojske nebeske« te ga susrećemo kao vođu i pobjednika u borbi protiv pobunjenih anđela. Štovanje Sv. Mihovila javlja se na Istoku u 4. stoljeću, a na Zapadu krajem 5. stoljeća i to hodočasničkim svetištem na Monte Garganu, čašćenje mu se dalje širi nakon viđenja pape Grgura Velikog i ukazanja u spilji na Mont Saint Michelu početkom 8. stoljeća.¹⁹ Štovanje sv. Mihovila Arhanđela dovodi se u krug svetaca Justinijanova horizonta, međutim možda je na taj prostor mogao prispjeti i drugim utjecajima jer već u ranokršćanskom razdoblju postaje »općom baštinom« kršćanskoga svijeta.²⁰

Crkva sv. Jurja iznad vrela Jadra spominje se na Calargijevoj karti kao San Zorzio della Fiumara pod brojem 2073. Juraj je kršćanski mučenik iz Kapadocije pogubljen za Dioklecijanovih progona. U početku štovanje mu je bilo vezano za Palestinu i Egipat nakon čega se širi na Bizant i preko njega na ostala područja.²¹

U blizini Solina nalazi se selo Kučine čije se ime spominje u srednjem vijeku g. 1144. u oporuci svećenika Crnote, koji ostavlja Samostanu sv. Bene-

18 Duško KEČKEMET, *nav. dj.*, str. 51.

19 *Leksikon ikonografije...*, str. 401.

20 Branka MIGOTTI, *nav. dj.*, str. 139.

21 *Leksikon ikonografije...*, str. 308.

dikta u Splitu neke posjede, a također se spominje i u reambulaciji opatice Chazze.²² Posebno značajni i zanimljivi dokumenti koji govore o srednjovjekovnom životu toga sela su prijepisi 13 isprava u arhivu splitskog stolnog kaptola koji uglavnom govore o parnicama i tužbama te kupoprodajnim ugovorima. Iz IV., V., VI., VIII. i X. isprave saznajemo da je u srednjem vijeku na području Kučina postojala crkva sv. Tekle, a iz VI. isprave doznajemo da je uz sv. Teklu bila posvećena i sv. Ivanu.²³ Sv. Tekla ostavila je svoj trag u topografiji Sutikva koja se danas nalazi ispod Mravinaca. Teško je sa sigurnošću odrediti odakle štovanje sv. Tekle dolazi na taj prostor. Mogao je to biti utjecaj Justinijanova horizonta i njegove posebnosti a svetica je najvjerojatnije štovana na istom mjestu i u starokršćanskom razdoblju. Štovanje te sirijske svete, mučenice već se u 4. stoljeću proširilo sjevernom Italijom pa postoji mogućnost povezivanja štovanja s tim prostorom. Izvorno se sv. Tekla štuje sa sv. Pavlom, ali na solinskom prostoru javlja se zajedno sa sv. Ivanom Krstiteljem.

Sv. Ivanu Krstitelju, velikom asketi, propovjedniku i proroku osobito su rado svoje crkve posvećivali benediktinci.²⁴ Još se jedna crkva spominje u srednjovjekovnim ispravama o selu Kučine, a na Calergijevoj karti nalazi se pod brojem 2081 pod nazivom *San Luca fuori del nostro confine* – Sv. Luka u groblju Kučina. Srednjovjekovno štovanje sv. Luke na solinskom prostoru u vezi je s legendom o njegovim misijskim pothvatima u Dalmaciji, koja se proširila u vrijeme šizme tzv. *Tria capitula* (sredinom 6. st.) i ranokršćanskim razdobljem u kojem se taj titular javlja češće na mogućim nego na vjerodostojnim lokalitetima.²⁵

U Calergijevoj karti spominje se pod brojem 2076 *San Nicolo* kod Vukšića kuća, gdje postoji crkvice iz potonjega razdoblja, ali je vjerojatno na istom mjestu postojala i srednjovjekovna crkvice. Štovanje sv. Nikole bilo je posebno razvijeno na južno–dalmatinskom području koje je bilo bliže bizantinskom utjecaju, a poslije se štovanje sveca nastavlja pod utjecajem Apulije.

Srednjovjekovna crkvice Sv. Dujma domaćeg salonitanskog mučenika na Calergijevoj karti zabilježena je kao *San Doimo*, a i danas na lokalitetu Dujmovača postoji crkva ali iz znatno kasnijeg razdoblja. Samo nekoliko srednjovjekovnih crkava bilo je posvećeno sv. Dujmu, mjesnom mučeniku, a i u ranokršćanskom horizontu rijetke su posvete ovom svecu.

Na solinskom srednjovjekovnom prostoru sačuvani su tragovi štovanja većeg broja svetaca od kojih su neki bili starozavjetni proroci, neki mučenici, a drugi istaknute osobnosti koje su imponirale kroz vjekove svojom pobožnošću, krepošću i čistoćom. Na temelju raspoloživih podataka dolazimo do saznanja o

22 Don Lovre KATIĆ, Selo Kučine i 13 isprava o Sutikvi, *Starohrvatska prosvjeta*, III. serija, svezak IV., Zagreb 1955., str. 160.

23 *Isto*, str. 147–150.

24 Branka MIGOTTI, *nav. dj.*, str. 156.

25 *Isto*, str. 140–141.

deset srednjovjekovnih crkava i četrnaest imena srednjovjekovnih titulara čije je štovanje bilo rasprostranjeno na solinskom prostoru. Blažena Djeвица Marija, Sv. Martin, i Sv. Petar apostol bili su štovani na dva lokaliteta, a od ostalih svetaca bilo je rašireno štovanje sv. Stjepana pape, sv. Stjepana mučenika, sv. Ilije, Mojsija, sv. Mihovila Arhandela, sv. Juraja, sv. Tekle, sv. Ivana Krstitelja, sv. Luke, sv. Nikole i sv. Dujma.

Solinski prostor, dakle Dalmacija, od samog početka kasnoantičkog razdoblja stajala je na razmeđu Istoka i Zapada a rani srednji vijek jednim dijelom dočekala je uključena u Bizantinsko carstvo ili pod njegovom izravnom ingerencijom u političkom i crkvenom pogledu. Hagiografska problematika odnosa Istočnih i Zapadnih utjecaja prisutna u ranokršćanskom razdoblju nastavlja se i u srednjem vijeku. Mnogi titulari srednjovjekovnih solinskih crkava štovani su na prostoru Srednje Dalmacije tijekom ranokršćanskog razdoblja.

Duhovni kontinuitet srednjega vijeka u 20. stoljeću na ovom prostoru ogleda se u štovanju sv. Martina, Blažene Djevice Marije, sv. Ivana i sv. Luke.

THE MEDIEVAL PATRON SAINTS OF THE CHURCHS OF THE SOLIN'S AREA

Dubravka KUŠĆEVIĆ

Summary

Sources on which the study of the medieval patron saints of the churches of Solin is based can be classified into several groups. The preserved parts of churches built between the 7th and the 15th centuries belong to the first group. Historical source material, mostly the medieval documents which make reference to medieval churches whose buildings are not preserved and their patron saints, belongs to the second group, while the sources dating from after the 15th century and referring to the church buildings already existing at that time but for which we can assume that were built in the Middle Ages, belong to the third group. On the basis of existing sources, we can recognize ten medieval churches and fourteen patron saints worshiped in this region. The Blessed Virgin Mary, St. Peter the Apostle and St. Martin were worshiped on two locations, and the others worshiped in this area were: St. Stephen the Pope, St. Stephen the Martyr, St. Elias, St. Moses, St. Michael the Archangel, St. George, St. Thecla, St. John the Baptist, St. Nicholas, St. Lucas, and St. Dujam. The spiritual continuity of the Middle Ages in the 20th century in this region is reflected in the worship of St. Martin, the Blessed Virgin Mary, St. John and St. Luke.

(prevela D. Kušćević)

